

FIZIOLOGIA GÂNDIRII TOTALITARE DE LA KARL MARX LA HANNAH ARENDT

CRISTINA ALEXANDRU

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu Motru”¹

Abstract. The concept of totalitarianism is one of the most important concepts of the political thought because both history and present times show us how this theme is always a current one, in the context of the violence, constrains, abuses that are present in today's society. Karl Marx and Hannah Arendt are two thinkers how have analyzed this concept in their writings. On the one hand we have a creator of political theory, and on the other hand we have the analyst of the political theory. Both highly appreciated each one in their own fields.

Keywords: totalitarianism, political theory, the communist manifest, concentration camp, torture

Totalitarismul a fost unul dintre evenimentele politice cele mai tragice ale secolului al XX-lea. Aproape un secol întreg a fost marcat de teroare, abuzuri, crime și orori. An după an speranța unei vieți mai bune în Europa de Est scădea cu fiecare nou lagăr de muncă, cu fiecare nouă deportare, cu fiecare nouă familie destrămată.

Poate că tocmai din această cauză, subiectul este încă unul de maxim interes și poate că proximitatea temporală a evenimentelor, în ciuda faptului că au trecut peste 30 de ani de la căderea Cortinei de fier, face ca tema totalitarismului să fie mereu actuală, mai ales când societatea de astăzi dă semne că abuzurile își fac, din nou, simțită prezența.

Ne propunem în continuare să discutăm o serie de concepte și momente importante ale ideologiei marxiste, prezentând la final concluziile lui Hannah Arendt din lucrarea sa *Originile totalitarismului* cu privire la totalitarism.

Karl Marx este unul dintre marii creatori ai teoriilor socio-politico-economice, în timp ce Hannah Arendt este una dintre cele mai importante analiste ale fenomenului socio-politic numit totalitarism. Atât ideile lui Marx, cât și cele ale lui Arendt rămân pietre de hotar pentru gândirea și filosofia politică moderne și contemporane.

I. TEORIILE MARXISTE

I.1. TEORIA POLITICĂ

Pentru început, vom analiza cel mai cunoscut document elaborat de Marx și Engels, un document ce, deși are puține pagini, subîntinde principalele idei ale așa-numitului comunism științific, *Manifestul Partidului Comunist*. Ar fi de remarc

---

¹ Doctorand.

faptul că autorii *Manifestului*, la 25 de ani de la scrierea acestuia, considerau că unele idei publicate acolo erau deja depășite. Ideea fundamentală a lucrării este aceea că producția economică și structura societății constituie baza istoriei politice și intelectuale a unei epoci, marcând istoria luptelor de clasă dintre exploatați și exploatați. În perioada în care Marx și Engels gândeau *Manifestul*, luptele dintre clasa exploatată (proletariatul) și clasa exploatatoare (burghezia) afectau întreaga societate, pentru că proletariatul era atât de asuprit și separarea dintre cele două era atât de evidentă, încât lupta era una a întregii societăți împotriva asupririi și exploatării. Lucrarea celor doi face o scurtă istorie a burgheziei, arată suferințele și decăderile inerente drumului său, pentru a ajunge, în final, la o concluzie simplă referitoare la burghezie, reducând-o la nivelul economic „burghezia a despuiat de aureola lor toate activitățile până atunci venerabile și privite cu smerenie. Ea i-a transformat pe medic, jurist, preot, poet, om de știință în muncitorii ei salariați.”²

Marx și Engels acuză burghezia de faptul că prin exploatarea pieței mondiale ea a dat producției, respectiv consumului, un caracter cosmopolit, ceea ce s-ar traduce prin globalizarea de astăzi. Am putea vorbi chiar de o globalizare a exploatării, pentru că această acțiune asupra clasei asuprite s-a extins la scară mondială. Însă nu putem acuza burghezia că ar fi dat tonul acestei exploatări, fiind știut faptul că de-a lungul istoriei au existat exploatați și exploatați. Faptul că se vorbește despre relații economice și sociale între statele lumii, că se creează o lume universală este privit cu îndoială de cei doi.

Deși burghezia este dușmanul de clasă și îi sunt atâtea de reproșat, Marx și Engels recunosc meritele burgheziei și sunt încântați de ceea ce a reușit să facă aceasta în mai puțin de 100 de ani de când ea este clasa dominantă – a nu se uita că vorbim despre anul 1848, la aproximativ 60 de ani de la Revoluția Franceză din 1789. Orice luptă de clasă este o luptă politică. Astfel, burghezia, care se opune tuturor, are un singur aliat, proletariatul, pe care îl înarmează cu „propriile elemente de cultură politică și generală”. Cu toate acestea, autorii consideră că ea a dezlănțuit forțe pe care nu le mai poate controla și care, la un moment dat, se vor întoarce împotriva celei care le-a trezit. Cu alte cuvinte, burghezia a distrus feudalismul și acum burghezia va fi distrusă de propria sa creație, muncitorii, proletarii.

Este important de reținut că Marx și Engels caracterizează proletariatul, adunând sub această denumire, o parte importantă a societății.

„Păturile inferioare ale stării de mijloc: micii industriași, micii negustori și rentieri, meseriași și țărani, toate aceste clase îngroașă rândurile proletariatului, parte din cauză că micul lor capital, fiind insuficient pentru mari întreprinderi industriale, este înfrânt de concurența capitaliștilor mai mari, parte din cauză că îndemânarea lor profesională nu mai are aceeași valoare ca urmare a noilor metode de producție. Astfel, proletariatul se recrutează din toate clasele populației.”³

De ce considerăm că este important acest aspect? Pentru că în marxismul vulgarizat, proletarii erau clasa muncitorilor salariați. Adică pentru a face parte din

² K. Marx, F. Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, București, Editura Politică, 1962, p. 19.

³ *Ibidem*, p. 22.

proletariat trebuia să îndeplinești două caracteristici: aceea de muncitor + aceea de salariat. Această definiție simplistă exclude, deci, țăranii, muncitorii pământului, care nu sunt salariații nimănui, dar trăiesc în mizerie din cauză că nu dețin mijloace de producție.

După ce se stabilește cu precizie din cine este compus proletariatul, autorii își încep profetia, în care sunt arătați pașii pe care muncitorii trebuie să-i urmeze și îi vor urma pentru câștigarea puterii. „Muncitorii încep prin a forma coaliții împotriva burghezilor, ei se unesc ca să-și apere salariul. Ei înființează chiar asociații cu caracter permanent pentru a se pregăti în vederea eventualelor răzvrățiri. Pe alocuri lupta izbucnește sub formă de insurecții”⁴.

Marx consideră că pentru succesul proletariatului este nevoie de o strategie. Astfel, trebuie să existe, la început, lupte în fiecare țară, păturile de mijloc luptând fiecare pentru salvarea de la desființare, deci clasele de mijloc care luptă pentru stabilitate nu pot fi revoluționare.

„În sfârșit, atunci când lupta de clasă se apropie de deznodământ, procesul de descompunere al clasei dominante, al întregii societăți vechi capătă un caracter atât de acut, încât o mică parte din clasa dominantă se desprinde de ea și se alătură clasei revoluționare, clasei căreia îi aparține viitorul. Tot astfel cum odinioară o parte din nobilime a trecut în lagărul burgheziei, acum o parte din burghezie trece în lagărul proletariatului, și anume o parte din ideologii burghezi care s-au ridicat până la înțelegerea teoretică a întregii mișcări istorice. Dintre toate clasele care se contrapun în zilele noastre burgheziei, singur proletariatul este o clasă cu adevărat revoluționară. Celelalte clase decad și pier o dată cu dezvoltarea mării industrii; proletariatul, dimpotrivă, este propriul ei produs.”⁵

Marx și Engels spun că principiile comuniștilor au la bază lupta de clasă și nicidecum nu sunt inventate sau descoperite. Astfel, desființarea relațiilor de proprietate nu sunt principii comuniste, pentru că proprietatea a fost supusă unor schimbări istorice constante; astfel, proprietatea feudală a fost înlocuită cu cea burgheză, în timpul Revoluției Franceze. Cu toate acestea, comunismul recunoaște desființarea proprietății private burgheze, pentru că aceasta este întemeiată pe lupta de clasă și pe exploatare, „comuniștii pot rezuma teoria lor în formula: desființarea proprietății private.”⁶ Autorii fac diferențieri clare între societatea burgheză în care „munca vie nu este decât un mijloc pentru a spori munca acumulată” și societatea comunistă în care „munca acumulată nu este decât un mijloc pentru a ușura procesul de viață al muncitorilor”⁷. Burghezia este cea care, prin exploatarea muncitorilor, acumulează capitalul care oferă acesteia independență și individualitate. Cu toate acestea, muncitorii care produc acest capital sunt dependenți de burghezie, din cauza salariilor la limita supraviețuirii. Și tot din cauza condițiilor precare, proletarul nu își poate construi o personalitate puternică.

---

⁴ *Ibidem*, p. 23.

⁵ *Ibidem*, p. 24.

⁶ *Ibidem*, p. 26.

⁷ *Ibidem*, p. 27.

Comuniștii consideră că acțiunile revoluționare, care au ca finalitate desființarea societății de până atunci cu toate regulile ei, sunt îndreptățite și pentru cea mai mare parte a cetățenilor, care compune, de fapt, proletariatul. Ei nu sunt împotriva proprietății private acumulată prin muncă proprie, ci sunt împotriva celor care își folosesc proprietatea privată pentru a-și aservi munca celorlalți.

Marx și Engels recunosc faptul că revoluția comunistă reprezintă o ruptură radicală față de ideile tradiționale, deoarece înseamnă ruptura cu relațiile de proprietate moștenite din trecut. Noi considerăm că această ruptură cu relațiile de proprietate din trecut înseamnă mai degrabă încercarea de distanțare de o societate capitalistă dură, care are rădăcini în valorile tradiționale, dar acest lucru nu înseamnă că tradiția este vinovată pentru ororile capitalismului neîngrădit. Relațiile de proprietate pe care comunismul dorește să le distrugă sunt relațiile de exploatare, care au dus de-a lungul vremii la sclavie, la exploatarea celor săraci de către cei bogați. Acestea sunt relațiile pe care comunismul dorește să le distrugă.

Pentru că *Manifestul* este considerat piesa de bază a oricărui program politic comunist, Marx și Engels oferă o rețetă pe care proletariatul ar trebui să o urmeze pentru a câștiga puterea în diferite state:

- „1. Exproprierea proprietății funciare și întrebuițarea rentei funciare pentru acoperirea cheltuielilor de stat.
2. Impozit cu puternic caracter progresiv.
3. Desființarea dreptului de moștenire.
4. Confiscarea proprietății tuturor emigranților și rebelilor.
5. Centralizarea creditului în mâinile statului cu ajutorul unei bănci naționale cu capital de stat și cu monopol exclusiv.
6. Centralizarea tuturor mijloacelor de transport în mâinile statului.
7. Sporirea numărului fabricilor de stat, a uneltelor de producție, desțelenirea și ameliorarea pământurilor după un plan general.
8. Egală obligativitate a muncii pentru toți, organizarea de armate industriale, îndeosebi pentru agricultură.
9. Îmbinarea muncii agricole cu cea industrială, măsuri având ca scop înlăturarea treptată a opoziției dintre sat și oraș.
10. Învățământ public gratuit pentru toți copiii. Interzicerea muncii în fabrici a copiilor, în actuala ei formă. Îmbinarea educației cu producția materială etc.”⁸

Privit cu ochii cititorului din secolul XXI, acest decalog marxist este despotice, pare că încalcă libertățile fundamentale ale omului și aici mă refer la primii trei pași. De ce are el un caracter despotice? Pentru că există posibilitatea ca un cetățean cu o stare financiară bună să-și fi câștigat corect averea, fără exploatarea celor săraci. De aceea, nu este corect să-i fie confiscată averea/ proprietatea decât în condițiile în care o folosește pentru a-i exploata pe alții.

Restul punctelor până la nouă considerăm că sunt benefice pentru dezvoltarea statului și desființarea corupției, care în sistemele capitaliste, și nu numai, este o prezență constantă.

---

⁸ *Ibidem*, pp. 30–31.

Ultimul punct este, în opinie personală, cel mai important dintre toate, deoarece capitalismul neîngrădit din vremea lui Marx a produs, în goana sa după profit, lucruri imorale în ceea ce îi privește pe copiii, care de la vârste fragede munceau peste 14 ore pe zi în fabrici și nici nu aveau dreptul să învețe, lucru care ducea la o speranță de viață și o alfabetizare foarte scăzute. Tocmai din acest motiv, gradul de alfabetizare în perioada comunistă din România a fost ridicat, în ciuda faptului că statul comunist s-a folosit de educație pentru atingerea propriului țel, acela de a crea „omul nou”.

I.2. TEORIA ISTORICĂ

A doua lucrare pe care o vom supune analizei în continuare este *18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte*. *18 Brumar* vorbește într-un stil ironic – Marx având calități de pamfletar – despre A doua Republică Franceză și despre viața politică de la jumătatea secolului al XIX-lea. Lucrarea este dificilă pentru cei care nu cunosc îndeaproape istoria, însă cu toate acestea se poate observa caracterul actual al evenimentelor descrise de Marx.

A doua Republică Franceză a fost un regim original în istoria Franței datorită duratei sale scurte, dar și pentru că a fost ultimul regim instaurat în urma unei revoluții. A însemnat, inițial, o eliberare, o relaxare, pentru că a instituit sufragiul universal masculin, cu condiția ca alegătorul să trăiască cel puțin șase luni într-o localitate franceză ca să poată vota. De asemenea, a fost abolit sclavagismul. Cea de-a doua Republică a însemnat un guvern provizoriu al cărui șef era Alphonse de Lamartine. Scopul guvernului era realizarea de alegeri pentru o nouă Adunare Constituantă în 23 aprilie 1848 și, deci, stabilirea unui guvern republican pentru Franța.

În cele trei luni de pregătire a alegerilor au existat două obiective majore: sufragiul universal și ajutorul pentru șomaj. Sufragiul universal masculin a fost materializat la 2 martie, oferind Franței nouă milioane de noi votanți. Ajutorul de șomaj a fost realizat de guvernul provizoriu prin Atelierele Naționale care garantau dreptul la muncă al cetățenilor. În iunie, revolta a desființat Atelierele Naționale și după această revoltă, în toamna aceluiași an, este adoptată Constituția în care burghezia este favorizată și i se garantează drepturi politice, precum participarea la coordonarea statului și drepturi economice, precum dreptul la proprietate.

După ce luptele păreau că s-au oprit și apele s-au mai calmat, Louis Napoleon este ales Președinte al Franței. În 1852, el se va proclama împărat, iar Franța va intra în epoca celui de-al doilea imperiu.

Toate aceste frământări au fost trecute în revistă de Marx, influențat, așa cum spune și Engels în Prefața la ediția a treia de „marea lege a dezvoltării istorice”⁹, lege care a condus toate luptele din istorie, indiferent din ce domeniu. Chiar dacă Marx adoptă, așa cum spuneam și mai devreme, un stil ironic, caricatural, în scrierea sa, el urmărește istoria și se raportează la ea constant, considerând-o responsabilă de parcursul oricărui eveniment de-a lungul vremii.

---

⁹ K. Marx, *18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte*, Editura Partidului Muncitoresc Român, București, 1949, p. 9.

Istoria privită din afară pare o serie de contradicții și acest lucru este valabil și în lucrarea lui Marx. Certurile și împăcările dintre Adunarea Națională și Bonaparte, includerea muncitorilor în societate prin sufragiul universal masculin, iar mai apoi scoaterea lor, luptele dintre burghezie și proletariat, apoi ruperea burgheziei de mica burghezie care s-a aliat cu proletariatul: văzută așa, istoria pare un nonsens. Marx însă elaborează un sistem de idei, inspirat tocmai de aceasta dezordine, care dă coerență nebuloasei istorice și care are ca scop atingerea socialismului. Prin elaborarea acestei teorii istorice, li s-ar permite muncitorilor să aibă propriul lor sistem de gândire, deci să evolueze. Marx devine vocea muncitorilor, elaborând o teorie istorico-socială și stabilind un țel pe care fiecare muncitor să și-l însușească; îi orientează muncitorului pașii în istoria fără noimă, greu de înțeles. Bineînțeles că văzută prin ochii celorlalte clase, teoria marxistă este o amenințare și, de aceea, de-a lungul anilor s-a încercat discreditarea acesteia.

Pentru a concluziona, Marx își elaborează teoria socială pe fundamente istorice, crede că istoria este cheia pentru descoperirea a ceea ce va să vină, iar această concepție vine ca o necesitate de clarificare a contradicțiilor istoriei.

1.3. TEORIA ECONOMICĂ

Pentru a ne finaliza demersul în ceea ce îl privește pe Marx, rămâne să-i privim teoria și din punct de vedere economic.

Pentru a face acest lucru, vom alege tot una din scrierile de tinerețe ale lui Marx, din domeniul economic, și anume *Contribuții la Critica Economiei Politice* (1859). Considerată o introducere la opera magna a lui Marx, *Capitalul*, această lucrare evidențiază teoria economică a filosofului în punctele sale esențiale.

Două concepte fundamentale ale teoriei economice a lui Marx sunt *valoarea de întrebuințare* și *valoarea de schimb*, care sunt în același timp și două caracteristici ale oricărei mărfi. Ideea acestei naturi duble a bunurilor nu este proprie lui Marx, ea vine de la greci, mai exact de la Platon care recunoștea și el, în *Republica*, cele două caracteristici ale mărfurilor. După cum îi spune și numele, valoarea de întrebuințare este proprie fiecărei mărfi. Pâinea are valoarea sa de întrebuințare, aceea de a servi ca hrană. Deși există mai multe valori de întrebuințare ale unei mărfi, una dintre ele este predeterminată. Marx spune că „oricare ar fi forma socială a avuției, valorile de întrebuințare constituie întotdeauna conținutul ei, indiferent de această formă. Grâul are același gust indiferent de cine l-a cultivat – un iobag rus, un țaran francez cu gospodărie mică sau un capitalist englez.”¹⁰ De asemenea, tot conform lui Marx, valoarea de întrebuințare nu exprimă nicio relație de producție socială. Chiar dacă nu produce nicio relație socială, este în schimb baza materială a valorii de schimb, care este o relație economică determinată. „Valoarea de schimb apare mai întâi ca un raport cantitativ, în care valori de întrebuințare pot fi schimbate între ele. Într-un astfel de raport, ele au aceeași

---

¹⁰ K. Marx, *Contribuții la Critica Economiei Politice*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, București, 1954, p. 16.

mărime de schimb.”¹¹ Ceea ce vrea să spună Marx este că diferite mărfuri, care au diferite valori de întrebuițare, dar și diferite cantități, pot avea aceeași valoare de schimb. Întrebarea care se pune, și pe care Marx o enunță și aici, este: Ce anume decide care este valoarea de schimb a unei mărfi? Răspunsul este simplu: timpul de muncă alocat producerii unei mărfi. „Ca valoare de schimb, toate mărfurile sunt doar măsuri determinate de *timp de muncă solidificat*.”¹² Numai că și în ceea ce privește timpul de muncă este o problemă ce trebuie clarificată.

Pentru a contabiliza în mod corect timpul de muncă alocat realizării unui produs, trebuie ca diferitele activități să fie reduse la muncă nediferențiată, uniformă, simplă. Acest lucru înseamnă că munca trebuie să fie aceeași din punct de vedere calitativ, iar diferența să o dea cantitatea. Întrebarea care vine mai departe este: Ce se întâmplă dacă unui muncitor îi ia mai mult timp să realizeze un produs și unui alt muncitor îi ia mai puțin timp, pentru același produs? Marx clarifică și acest aspect, spunând că situația nu este una particulară, ci este vorba despre timpul de muncă necesar pe care orice muncitor l-ar folosi pentru producerea aceleiași mărfi. Putem trage concluzia că munca este, deci, „unicul izvor al valorii de schimb și deci al avuției”¹³. Așadar, pentru ca un produs să devină valoare de schimb pentru posesor, ea trebuie să devină valoare de întrebuițare pentru cumpărător.

După ce sunt stabilite aceste două principii cu care Marx lucrează în întreaga sa teorie economică, vine și rândul banilor.

„Ei sunt o cristalizare a valorii de schimb a mărfurilor, produsă de acestea în însuși procesul de schimb. În timp ce, prin urmare, în cadrul procesului de schimb mărfurile devin unele pentru altele valori de întrebuițare, debarasându-se de orice determinare de formă și raportându-se unele la altele sub înfățișarea lor materială nemijlocită, pentru a apărea unele față de altele ca valori de schimb ele trebuie să capete o nouă determinare de formă, să treacă la forma bani.”¹⁴

Cu alte cuvinte, apariția banilor este în strânsă legătură cu procesul de schimb. Cu toate acestea, banii pot fi înlocuiți cu orice lucru la care se raportează valorile altor mărfuri, „prin același proces prin care mărfurile își exprimă valoarea lor ca preț în aur, ele fac ca aurul să devină măsură a valorilor, deci bani. Dacă ele și-ar măsura în mod general valorile lor în argint, grâu sau aramă, argintul, grâul, arama ar deveni măsura valorilor și prin aceasta echivalent general.”¹⁵

Odată cu apariția banilor observăm că rețeta simplă a lui Marx, valoarea de întrebuițare – valoare de schimb, este dereglată. Marfa în sine este valoare de schimb, deci are un preț. Marx spune că:

„în această deosebire dintre valoarea de schimb și preț iese la iveală că munca specială individuală cuprinsă în marfă trebuie să fie reprezentată mai întâi prin

---

¹¹ *Ibidem*, pp. 16–17.

¹² *Ibidem*, p. 19.

¹³ *Ibidem*, p. 25.

¹⁴ *Ibidem*, p. 42.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 61–62.

procesul de înstrăinare ca contrariu al său, ca muncă fără individualitate, abstract-generală și care este muncă socială numai sub această formă, adică ca bani.”¹⁶

Pentru a merge în continuare pe firul relației valoare de întrebuițare–valoare de schimb, Marx îl citează pe Locke, care consideră – lucru care mai este valabil și astăzi – că banii trebuie să fie menținuți cât mai stabili posibil, iar acest lucru nu se poate face dacă banii se compun din două metale al căror raport variază. Dar, așa cum spuneam mai devreme, pentru ca mărfurile să devină valoare de schimb și implicit să aibă un preț este nevoie de circulația mărfurilor. Dacă ele nu circulă și sunt păstrate de proprietar, ele au doar valoare de întrebuițare. Pentru a arăta cum se transformă marfa în bani, Marx folosește o relație simplă:

M-B-M

B-M-B¹⁷

Această formulă desemnează, conform lui Marx, prima formă de circulație a mărfurilor. Acest procedeu are două etape: primul M-B, adică vânzarea și apoi B-M, cumpărarea.

„Circulația mărfurilor M-B-M, în forma ei simplă, se săvârșește prin trecerea banilor din mâna cumpărătorului în cea a vânzătorului și din mâna vânzătorului, devenit cumpărător, în aceea a unui nou vânzător. Prin această metamorfoza a mărfii este terminată, prin urmare și mișcarea banilor, în măsura în care ei sunt expresia acestei metamorfoze. Întrucât însă se produc întruna noi valori de întrebuițare sub formă de mărfuri și trebuie, deci, să fie întruna aruncate din nou în circulație, M-B-M este repetat și reinnoit mereu de aceeași deținători de mărfuri.”¹⁸

De aici reiese faptul că marfa și banii sunt într-o relație infinită și mai ales într-o relație de necesitate unul față de celălalt. Diferența ce se face remarcată este că valoarea de întrebuițare a mărfii apare atunci când ea iese din circulație, pe când valoarea de întrebuițare a banilor este însăși circulația lor. Astfel, dacă banii circulă neîntrerupt de-a lungul existenței lor, marfa este efemeră în procesul circulației.

Relația de mai sus poate, însă, să se schimbe, în sensul că banii pot deveni punctul de plecare al procesului circulației, adică B-M-B. În această situație, marfa mijlocește procesul de devenire a banilor ca bani, ea nemaifiind punctul de plecare al procesului circulației. Dacă relația M-B-M se poate restrânge într-un schimb M-M, în cazul celeilalte relații, B-M-B, restrângerea la B-B pare absurdă. Însă pentru că acest lucru se întâmplă, Marx găsește explicația spunând „dacă transpunem,

¹⁶ *Ibidem*, p. 65.

¹⁷ M=marfă, B=bani.

¹⁸ *Ibidem*, p. 100.

însă, B-M-B în formula *a cumpăra pentru a vinde* – ceea ce nu înseamnă decât a schimba aur pe aur printr-o mișcare mijlocitoare – se recunoaște imediat forma dominantă a producției burgheze. În practică, însă, nu se cumpără pentru a vinde, ci se cumpără ieftin pentru a vinde scump.”¹⁹ Așadar, în sistemul burghez, deși extremele B-B nu se schimbă din punct de vedere calitativ, ele se schimbă din punct de vedere cantitativ, balanța atârând mai greu, așa cum ușor se poate anticipa, la finalul relației.

Marx atinge indirect problema consumului banilor prin procesul stocării lor. Marx îl numește tezaurizare. El consideră că marfa trebuie să circule continuu, pentru a rămâne valoroasă. „Marfa se menține ca avuție, numai în măsura în care se menține în sfera circulației.”²⁰ Diferența față de cum înțelegem noi, în acest moment circulația, este că Marx consideră că marfa „se menține în această stare fluidă numai în măsura în care se osifică ca argint și ca aur”. Acestea două devin bani numai dacă nu sunt mijloace de circulație. Așadar, singura modalitate ca marfa retrasă din circulație să rămână în circulație este transformarea ei în aur. Marx spune că economia este partea negativă a tezurizării. Însă în societățile burgheze, tezaurizarea, amplificând partea sa negativă, economia, se transformă în avariție.

Avuția adevărată, consideră Marx, este numai aceea care se stochează în aur, restul avuțiilor – bunuri, mobile, haine, case – sunt „avuție pro hic et nunc”²¹.

Deși nu am avut în vedere decât trei opere ale lui Marx pentru a le analiza, putem concluziona cu privire la câteva aspecte. În ceea ce privește teoria politico-socială marxistă, observăm coerență. Mă refer la *Manifestul Partidului Comunist*. Poate cântărește la această coerență și claritate colaborarea cu Engels sau poate chiar și lui Marx îi era mai clară rețeta socială. Teoria istorică, cu referire strictă la *18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte*, în care se analizează din punct de vedere istoric faptele politice și sociale care au dus la instabilitatea Franței, exprimată în lucrarea amintită mai sus într-un stil jurnalistic, face ca ideile prezentate să aibă coerență logică, astfel încât cu ușurință se observă apropierea lui Marx de istoricism. Când te apropii, însă, de teoria sa economică, unde în *Contribuții la Critica Economiei Politice* este doar partea de început, se poate observa o redundanță a ideilor. Nu mai poate fi vorba despre istoricism, ci mai degrabă de o încercare a lui Marx de a-și explica cum funcționează relațiile economice la vremea respectivă. Abia în *Capitalul* Marx reușește să creeze o teorie ce va avea ecouri și peste timp, și anume teoria valorii și a plusvalorii.

Am trecut, așadar, prin diferitele tipuri de teorii pe care Marx le-a creat și care au fost preluate și adaptate pentru ca, mai târziu, ele să legitimeze comunismul ca ideologie. Desigur că totalitarismul a avut sau are încă nenumărate fețe, comunismul fiind doar una dintre ele. Hannah Arendt, de pildă, face o trecere în revistă a caracteristicilor nazismului, în lucrarea sa *Originile Totalitarismului*, pentru ca mai apoi, într-un schimb de scrisori cu Karl Jaspers, să recunoască faptul că a dat prea puțină atenție chestiunii comunismului și că vrea să revină asupra ei.

¹⁹ *Ibidem*, p. 128.

²⁰ *Ibidem*, p. 134.

²¹ „Pentru un anumit loc și pentru un anumit timp”, *Ibidem*, p. 136.

II. TOTALITARISMUL DIN PERSPECTIVA HANNEI ARENDT

Hannah Arendt este unul dintre cei mai importanți filosofi politici ai secolului al XX-lea și prin faptul că reușește să caracterizeze totalitarismul separându-l de alte regimuri și face acest lucru trăind ea însăși efectele și consecințele totalitarismului asupra țării unde locuia.

Arendt consideră că sisteme totalitare sunt doar două, fascismul și comunismul, și că similitudinile dintre cele două sunt mult mai importante decât diferențele. De fapt, ea pune sub aceeași umbrelă a totalitarismului două cazuri: Germania nazistă și URSS-ul stalinist, considerate de Arendt nu doar cazurile extreme, ci și singurele forme de totalitarism în sensul exact al cuvântului. Ea face această separare identificând chiar elemente distincte din dictatura leninistă și ce se întâmplă în cazul lui Stalin, diferențind totalitarismul de toate formele de despotism, dictatură sau tiranie cunoscute până la apariția fenomenului totalitar.

În lucrarea sa *Originile Totalitarismului*, Arendt identifică câteva elemente ce sunt specifice totalitarismului. În primul rând, acesta creează instituții complet noi, pentru a distruge tradițiile sociale, politice și juridice ale respectivei țări. În al doilea rând, indiferent de cât de puternică este tradiția națională, regimul totalitar transformă clasele în mase, substituind părțile sistemului. Iar în al treilea rând, se deplasează centrul puterii de la armată spre poliție, cu toate formele ei cunoscute generic sub numele de *securitate*, creându-se un partid unic, susținut de mase. În plus față de toate acestea, în ceea ce privește politica externă, vedem un patern al dorinței de dominare a lumii.

După cum spune Arendt, „masele (...) nu cred în nimic vizibil, în realitatea propriei lor experiențe; ele nu se încred în ochii și urechile lor, ci doar în imaginația lor, care poate fi stărnită de orice este în același timp universal și consistent în sine. Ceea ce convinge masele nu sunt faptele (...) ci doar coerența unui sistem din care se presupune că ele fac parte.”²²

Totalitarismul este văzut de Hannah Arendt ca un fenomen de masă și al maselor. Ea dă acestui cuvânt un sens foarte precis, care se separă de cel pe care îl găsim în nomenclatura marxist-socialistă care desemnează clasele muncitoare.

Una dintre tezele H. Arendt referitoare la totalitarism este că mișcările totalitare care acționează asupra oamenilor nu acționează asupra unei clase – deci o entitate cu identitate, structurată, care are scopuri precise –, ci acționează asupra maselor, adică a grupurilor amorfe, destructurate, gata întotdeauna de transformare. De aceea, H. Arendt scoate în evidență faptul că totalitarismul nu a fost o mișcare susținută de o minoritate care a manipulat mulțimea, ci mai degrabă totalitarismul s-a născut cu susținerea activă a majorității. Dacă această disponibilitate la schimbare și această susținere a majorității nu ar fi existat, nici Hitler și nici Stalin nu ar fi ajuns la putere și, mai ales, nu s-ar fi putut menține la putere.

Nu se poate spune că masele au fost înșelate, cu alte cuvinte nu putem spune că popularitatea regimului s-a datorat unei propagande mincinoase sau ignoranței și stupidității maselor, pentru că propaganda era perfect explicită, ea anunța în mod

²² H. Arendt, *Originile Totalitarismului*, Editura Humanitas, București 1994, p. 461.

clar actele revoluționare și implicit violente pe care le avea în plan. Deci totul a fost aprobat și susținut de un mare număr de oameni.

Desigur că prima întrebare pe care oricine și-ar pune-o este: de ce se acceptă această chestiune? Este, bineînțeles, și întrebarea la care încearcă H. Arendt să răspundă. Ce este extrem de interesant este faptul că Arendt identifică drept principală cauză violența industrializării capitaliste, iar acest lucru este exact ce spune Hitler în *Mein Kampf*. El consideră că industrializarea, adică cucerirea de tip economic, susținută de evrei, a fost principalul factor care a slăbit națiunea, i-a slăbit pe țărani, a determinat exodul rural și aflusul proletarietului urban, iar asta a dus la „separarea brutală a bogăților de săraci”. Au luat naștere, astfel, două tendințe comportamentale umane: invidia și violența, ce au dus la „ruperea politică dintre clase”. Banul a devenit noul Dumnezeu, care privilegia „calea economică”, în care Hitler vede factorul morbid. Pentru el, împăratul însuși a căzut pradă acestui microb în momentul în care a cerut nobilimii să se lanseze în lumea finanțelor, adică „nobilimea și-a pierdut rațiunea existenței sale, aceea de a fi rasistă și a devenit o non-nobilime”²³.

II.1. PROPAGANDA

Hannah Arendt spune, referitor la totalitarism, că acesta, pe parcursul întregii sale dezvoltări, dorește să distrugă în om orice urmă de dorință de a se apăra, orice formă de spontaneitate, astfel încât individul să meargă spre moarte fără nicio împotrivire. În multe dintre cazuri, acest lucru s-a și întâmplat, iar deținuții arestați în lagărele de concentrare erau în stadiul de a-și dori să moară mai repede ca să scape de chinurile la care erau supuși.

Totalitarismul este caracterizat de *uitare*, iar acest lucru poate fi observat și în dorința sa de a-i face uitați pe cei arestați și internați în lagărele de concentrare. De fapt, atunci când un om era arestat înceta să mai existe pentru toți cei apropiați, deoarece nu se mai putea lua legătura cu el în niciun fel. Nici măcar nu se mai știa dacă cel arestat trăiește sau a murit, unde este dus sau dacă se va mai întoarce vreodată.

Totalitarismele aveau nevoie de ceva ca să-și poată duce la îndeplinire toate planurile cu succes. Ele au considerat că propaganda combinată cu teroarea le vor aduce reușita și au avut dreptate. Când totalitarismul stăpânește în mod absolut, el înlocuiește propaganda cu îndoctrinarea și folosește violența atât pentru a-i speria pe oameni, cât și pentru a realiza constant doctrinele ideologice și minciunile practice. De fapt, se poate spune că aceasta este singura soluție, deoarece de bunăvoie nu se poate schimba o concepție ce a guvernat viețile multor oameni o perioadă mai lungă de timp și care a generat un stil de viață general acceptat. Doar prin forță și teroare o țară își poate schimba radical principiile ce i-au guvernat modul de gândire pe parcursul mai multor generații, iar naziștii și comuniștii tocmai de acest lucru s-au ajutat și au profitat. Dacă la început erau arestați și chiar lichidați doar cei care se opuneau ideologiilor totalitare, în timp s-a ajuns la a sancționa oamenii

---

²³ P. Nemo, *Histoire des idées politiques aux Temps modernes et contemporains*, Editura PUF, Paris, 2002, p. 1261.

nevinovați, pentru simplul fapt că făceau parte dintr-o categorie ce acum era considerată a fi josnică sau care pur și simplu nu mai prezenta niciun interes pentru conducători.

Această acțiune a avut ca scop introducerea în gândirea generală a ideii de totalitarism, a principiilor ce guvernează țările totalitare, pentru ca într-un final să nu mai existe impresia că totalitarismul este un lucru ciudat sau că acțiunile totalitare au vreo tentă inumană. Cu toate acestea, conducătorii foloseau propaganda și în interiorul partidelor, deoarece membrii trebuiau dominați din toate punctele de vedere, iar fără o îndoctrinare corespunzătoare acest lucru nu era posibil. De aceea, Hitler folosea în timpul războiului, în discursurile sale către generalii de război tot felul de minciuni, probabil pentru a-i ambiționa, prezentându-le situația cât mai favorabil.

S-a văzut în regimurile secolului al XX-lea că propaganda a fost folosită mai ales la începutul mișcării, în timp ce teroarea este folosită și după ce totalitarismul și-a atins scopul psihologic. Teroarea este cu atât mai terifiantă cu cât ne dăm seama că ea domnește asupra unei populații deja subjugate, care nu mai are pârghiile și forța necesare pentru a riposta. În fapt, propaganda este cea care menține mișcarea vie, un lucru absolut necesar pentru supraviețuirea totalitarismului, care fără un *perpetuum mobile* al acțiunilor totalitare nu poate rezista la putere. Uimitor este faptul că și în acest moment, în care regimul și-a arătat toate părțile negative, el are în continuare susținere din partea maselor, pentru că altfel nici Hitler, nici Stalin nu ar fi putut să depășească diversele crize interne sau externe sau nu ar fi putut să supraviețuiască luptelor din interiorul partidelor.

Iar acest lucru este valabil pentru că propaganda nu acționează numai asupra celor din exterior, ci și asupra celor din interior, din cadrul partidului, din structurile conducătoare. Scopul propagandei totalitare nu mai este acum de a-i convinge pe oameni de bunele sale intenții, ci de a structura oamenii în mase în așa fel încât să nu mai poată ieși de sub presiunea exercitată în toate domeniile vieții.

Punctul slab al propagandei totalitare, pentru că există și așa ceva, în ciuda aparenței că sistemul funcționează perfect, este faptul că atunci când regimul este pe marginea prăpastiei, membrii care până atunci o susțineau și o aplicau sunt primii care renunță la a mai crede în ea. De fapt, acest lucru se întâmplă pentru simplul fapt că propagandiștii nu cred în ceea ce promovează, ci o fac din necesitate, pentru binele personal. Când regimul începe să decadă, ei sunt printre primii care părăsesc nava, încercând să se debaraseze de povara purtată de-a lungul dezvoltării mișcării conducătoare.

Pentru a concluziona, propaganda este cel mai important instrument totalitarist care face față lumii netotalitare, iar teroarea este esența formei sale de guvernare.

II.2. TEROAREA

Totalitarismul nu poate exista fără câteva elemente esențiale. Printre ele se află și teroarea. Violența și frica, elementele care compun teroarea, constituie primele semne ale unei posibile instaurări a unui regim totalitar.

După instaurare, regimurile totalitare trebuie să găsească o soluție pentru a-și putea îndeplini obiectivele, de obicei trasate de conducătorii absoluți. Iar această

soluție este o formă de constrângere, deoarece constrângerea funcționează cel mai bine atunci când ai de îndeplinit un țel politic. Dacă la început este folosită propaganda, despre care am vorbit mai sus, având ca scop oferirea de informații eronate, păcălirea populației și disimularea adevăratelor scopuri ale regimului, după instaurare, teroarea este cea care va reuși să mențină la putere partidul prin inocularea unei frici continue în mințile oamenilor, pentru a ajunge la obiectivul final, acela de a influența și controla modul de viață al tuturor, indiferent că sunt simpli cetățeni sau că fac parte din elita conducătoare.

„Teroarea totală este atât de ușor înțeleasă greșit ca fiind un simptom al guvernării tiranice, pentru că regimul totalitar, în fazele sale inițiale, trebuie să se comporte ca o tiranie și să desființeze hotarele legii făcute de om. Ea (n. red. teroarea) substituie hotarelor și canalelor de comunicare între oamenii individuali o chingă de fier care-i menține atât de strâns laolaltă încât pluralitatea lor e ca și cum ar fi dispărut într-un Singur Om de dimensiuni gigantice.”²⁴

Teroarea totală se luptă de-a lungul existenței sale cu libertatea omului, pe care încearcă cu toate forțele sale să o nege și să o îngenuncheze. Însă, așa cum spune și Arendt, libertatea nu poate fi negată, nici măcar de cel mai despotic conducător, pentru că libertatea este o axiomă, este ceva ce nu trebuie să fie demonstrat și nici nu poate fi luat pentru că ea există în om odată cu nașterea sa.

„Teroarea totală (...) nu poate fi împiedicată în cele din urmă, până la urmă forța sa se va dovedi totdeauna mai puternică decât forțele cele mai puternice generate de acțiunile sau de voința oamenilor. Însă ea poate fi încetinită, și este încetinită în mod aproape inevitabil de către libertatea omului, pe care chiar conducătorii totalitari nu o pot nega; căci această libertate este identică faptului că oamenii se nasc, că fiecare dintre ei *este* deci un nou început, că începe, într-un sens, lumea din nou. Din punct de vedere totalitar, faptul că oamenii se nasc și mor poate fi privit doar ca un amestec supărător în acțiunea unor forțe superioare.”²⁵

Din categoria numită generic *teroare* au făcut parte și lagărele de concentrare, locuri atât de sumbre încât și acum, după zeci de ani de la închiderea lor, ele trezesc emoții de nedescris atunci când sunt vizitate.

Lagărul de concentrare ca instituție nu a fost stabilit în scopul vreunei posibile producții prin muncă; singura funcție economică a lagărelor a fost finanțarea propriului aparat de supraveghere. Astfel, lagărele există, din punct de vedere economic, mai ales pentru ele însele. Arendt spune că lagărele de concentrare pot fi divizate în trei categorii, care corespund celor trei concepții fundamentale asupra vieții de după moarte: Hades, Purgatoriu și Infern.

Lui *Hades* îi corespund acele forme relativ blânde, odinioară populare chiar și în țările netotalitare, de a marginaliza orice fel de elemente sociale indezirabile:

---

²⁴ H. Arendt, *op. cit.*, p. 603.

²⁵ *Ibidem*, p. 604.

șomeri, apatrizi, refugiați etc. *Purgatoriul* este reprezentat de lagărele de muncă din Uniunea Sovietică, unde neglijarea nevoilor umane este combinată cu o muncă silnică haotică. *Iadul*, în înțelesul cel mai literal, a fost întrupat de lagărele perfect realizate de naziști, în care întreaga viață era sistematic controlată și organizată în amănunt, în vederea celei mai mari torturi posibile.

III. CONCLUZII

Am trecut, pe scurt, prin cele mai importante concepte care conduc la ideea de totalitarism, iar pentru a face acest lucru am schițat cele trei mari teorii ale lui Karl Marx, teoria politică, istorică și economică ca să putem înțelege de unde își trag principalele acțiuni politice ulterioare seva și ca să putem înțelege procesul prin care ideile lui Marx au dus la totalitarismul de mai târziu, acest proces fiind unul destul de sinuos și de lungă durată. Apoi, pentru că era nevoie și de un critic al totalitarismului am ales-o pe Hannah Arendt care, cu obiectivitate, reușește să facă o analiză completă a ceea ce a însemnat totalitarismul secolului al XX-lea, analizând rând pe rând fiecare componentă a sa: propaganda, teroarea, ideologia, lagărul de concentrare etc.

Ea consideră, în final, că scopul suprem al terorii și torturii totalitare esteuciderea individualității din om, acea individualitate dată tuturor oamenilor de către natură, destin sau chiar voință. Acest lucru creează un simțământ de oroare care depășește cu mult credințele unei vieți normale. Dacă se ajunge la distrugerea persoanei morale și la anihilarea persoanei juridice din om, lucru încercat și în mare măsură reușit de torționari, distrugerea individualității este aproape întotdeauna un succes. Distrugerea individualității poate însemna distrugerea spontaneității, a puterii omului de a începe ceva nou prin propriile sale resurse și de a mai lupta pentru conservarea propriei vieți.

Totalitarismul a fost unul dintre cele mai bine organizate sisteme politice, care a reușit să transforme nu doar societatea în esența sa, ci și omul. A creat cu adevărat un Om Nou, fie că vorbim despre omul socialist sau despre omul nazist, un om care, chiar după eliminarea totalitarismului de pe scena politică, rămâne cu sechele până la finalul vieții. De asemenea, un alt fapt care rămâne frapant, mai ales pentru societățile care au trecut prin totalitarism, este încercarea constantă de întoarcere la trecut. Desigur, nu mai putem vorbi de forța pe care totalitarismul a avut-o secolul trecut, însă elemente totalitare apar la tot pasul și reușesc să penetreze uneori democrația care, cel puțin în Europa, rămâne dominantă.